

واژه‌نامه‌ی خودت را بساز

یکی از مشکلاتی که امروزه با آن روبه‌رو هستیم، کم‌سوادی دانش‌آموزان در کاربرد زبان نوشتاری و خوانداری فارسی است. در واژه‌های معلمان جوان غلط‌های بسیاری دیده می‌شود. برای مثال «راجب» را به جای «راجع به» به کار می‌برند. در یادداشت یک معلم در پای ارزشیابی دانش‌آموزش، «مچکرم» به جای «متشکرم» به کار رفته است. این موضوع نشان می‌دهد کار کمی روی آموزش زبان فارسی صورت گرفته است. نوشتن به فراموشی سپرده شده است و خواندن جدی گرفته نمی‌شود. اهمیت آموزش زبان فارسی تا آنجاست که اشکال مهم در زبان فارسی، در فهم درس‌های دیگر هم مشکلاتی ایجاد می‌کند.

شنیدیم که یک دبستان، در سال‌های دهه‌ی ۸۰، در این باره به یک نوآوری دست زده است. با ابداع‌کننده‌ی این طرح، خانم «زهرا یوسفی»، گفت‌وگو کرده‌ایم.

درگیر نمی‌شوند و با آن بیگانه می‌مانند. چون زبان رسمی معیار از زبان محاوره دور است و دانش‌آموزان به شنیدن و حرف زدن آن عادت ندارند، بچه‌ها با آن احساس غریبگی می‌کنند.

کلمات کتاب که در امور روزانه کمتر استفاده می‌شوند، مانند لباس‌های نو، تنگ و ناراحت مهمانی هستند. این کلمات هنگام امتحانات اهمیت می‌یابند و در مواقع دیگر، از همان لباس راحت خانه که کلمات محاوره‌ای روزمره هستند استفاده می‌شود.

پس ما یک مسئله داشتیم و آن این بود که چرا دانش‌آموزان با مفاهیم درسی ارتباط برقرار نمی‌کنند و فقط آن‌ها را حفظ می‌کنند؟ چرا از کلمات جدیدی که یاد می‌گیرند استفاده نمی‌کنند؟

برای رفع این مسئله چه کردید؟

علاوه بر فعالیت‌های کتاب، فعالیت‌هایی در قالب یک برنامه‌ی حساب‌شده طراحی کردیم که با هماهنگی معلمان همه‌ی پایه‌ها، به ترتیب پایه و در

بود. این موضوع به درک نشدن مطالب، و مشکل در به یادسپاری و در نتیجه استفاده از آن‌ها در یادگیری‌های جدید منجر می‌شد.

ما دریافته بودیم، بخشی از مشکلات دانش‌آموزان در حل مسائل ریاضی، درک نکردن صورت مسئله است که ندانستن معنی جمله و کلمه یکی از علل آن است.

آنچه در به یادسپاری درس علوم مشکل ایجاد می‌کند، درک نشدن مفاهیم است که باز هم به ندانستن معنی کلمات مربوط می‌شود. والدین غالباً شکایت می‌کنند که هنگام انجام تکالیف درسی باید در کنار فرزندان خود بنشینند و متن درس‌ها را برای آن‌ها بازتعریف کنند (و این موضوع را ناشی از ضعف آموزش‌های معلم می‌دانند)، در حالی که وجود تعداد کلمات جدید در درس، از جمله دلایلی است که کل مطلب را به نظر آن‌ها ترسناک و غیرقابل فهم می‌کند.

دانش‌آموزان موضوع درس را به خوبی درک نمی‌کنند و به همین خاطر با آن

زمانی که شما معاون آموزشی یک دبستان بودید، طرحی را اجرا کردید که در آن دانش‌آموزان برای خودشان واژه‌نامه تهیه می‌کردند. اخیراً متوجه شدیم که طرح نسبتاً مشابهی در ژاپن اجرا می‌شود. می‌خواستیم از هدف تجربه‌ی شما که بیش از ده سال پیش در ایران انجام شده است بیشتر بدانیم. البته، طرح ما با طرحی که در ژاپن اجرا می‌شود، تفاوت‌هایی دارد، اما شباهت‌هایش هم کم نیست. در نهایت، هدف یکی است.

ما در اواسط دهه‌ی هشتاد این طرح را اجرا کردیم. این طرح اهداف گوناگونی داشت، ولی بخشی از آن گسترش دایره‌ی واژگان دانش‌آموزان بود.

• چه نیازی به اجرای این طرح احساس می‌کردید؟

یکی از مشکلاتی که معلمان پیوسته در جلسات شوراهای آموزشی بیان می‌کردند، بی‌علاقگی دانش‌آموزان به یادگیری معنی کلمات جدید در درس‌ها

• چگونه توانستید معلمان مدرسه را به انجام این طرح متقاعد کنید؟

شوراهای آموزشی معلمان برای طرح مسائل و مشکلات آموزشی و تصمیم‌گرفتن برای نحوه‌ی حل آن‌ها موقعیت‌های خوبی هستند. همچنین، از آنجا که توسط خود معلمان بررسی و چاره‌جویی شده‌اند، برای اجرای آن‌ها تضمین عملی وجود دارد. مسائل آموزشی دوره‌ی ابتدایی، به دلیل هم‌پوشانی زیاد، به‌خصوص در زمینه‌ی سوادآموزی، در این شوراها به خوبی حل و فصل می‌شوند. ما از امکانات این شوراها برای توجیه و ترغیب معلمان استفاده کردیم.

• از کجا شروع کردید؟

ابتدا نشانه‌های تحقق اهداف آموزشی درس فارسی مرتبط با واژه‌آموزی دوره‌ی ابتدایی را در برنامه‌های درسی مورد نظر آموزش و پرورش مطالعه کردیم. این نشانه‌ها براساس برنامه‌ی درسی مصوب که امروزه در حال اجراست، در کتاب «راهنمای معلم در ارزشیابی توصیفی ویژه‌ی معلمان دوره‌ی ابتدایی» به شرح زیر آمده‌اند:

اول: دریافت پیام و واکنش به آن، برقراری ارتباط و انتقال پیام، تصویرخوانی و درک پیام تصویر، روخوانی و درک پیام، ساختن جمله

دوم: تشخیص و کاربرد واژه‌ها

سوم: به‌کارگیری زبان معیار فارسی در گفت‌وگو، خواندن متن (نظم و نثر) به‌صورت درست و روان با رعایت لحن و آهنگ مناسب، بیان اطلاعات صریح متن خوانده شده.

چهارم: درک مطلب، نوشتن متن ساده، نوشتن متن خلاق (انشا)

پنجم: دقت در آهنگ کلام، مشارکت فعال در گفت‌وگو، درک مطلب و نقد اطلاعات متن

اهمیت بدهد و دانش‌آموزان را به انجام این کار تشویق کند.

- به استفاده‌ی صحیح از کلمات حساسیت نشان دهد. میزان درک اهمیت و ضرورت گنجینه‌ی غنی واژگان برای درک مطالب و بیان نظرات، بر حساسیت معلم به استفاده‌ی صحیح از کلمات تأثیر می‌گذارد و به دانش‌آموزان منتقل می‌شود.

- کلمات جدید را در مکالمه‌های کلاسی به کار برد. تکرار کلمات جدید در جمله، به‌خصوص نشان دادن کاربرد آن‌ها در مکالمه‌های کلاسی، به مأموس کردن آن‌ها کمک زیادی می‌کند. تشویق دانش‌آموزان به استفاده از کلمات جدید در مکالمه‌های کلاسی، آن‌ها را نسبت به کاربردهای مختلف کلمات حساس می‌کند.

- از کلمات جدید درس‌های دیگر در درس فارسی و برعکس استفاده کند. در صورتی که معلم کلمات جدید کتاب‌های درس‌ها را در هر درسی استفاده کند، کلمات برای دانش‌آموزان تکرار و تمرین می‌شوند.

- قبل از شروع سال تحصیلی، برای هر کتاب واژه‌نامه‌ای به تفکیک درس‌ها تهیه کند تا به هم‌زمانی طرح کلمات جدید در درس‌ها اشراف پیدا کند.

- دقت کند محتوای جمله‌هایی که دانش‌آموزان می‌سازند، تا حد امکان با محتوای درسی کتاب فرق نداشته باشد و در مکالمات روزمره قابل استفاده باشد. به‌طور عمیق باور داشته باشد که داشتن گنجینه‌ی غنی از لغات، فرد را قادر می‌سازد منظور دیگران را (به‌طور شفاهی و کتبی) بهتر بفهمد و منظور خود را به دیگران (به‌طور شفاهی و کتبی) بهتر منتقل کند. استفاده از کلمه به‌عنوان ابزار تفکر، به فرد قدرت می‌دهد تا درباره‌ی موضوعات بهتر فکر کند.

طول دوره‌ی ابتدایی اجرا می‌شوند. معلم در طول اجرای برنامه، برحسب کشش کلاس، می‌تواند تصمیم بگیرد به فعالیت‌های پایه‌های بعد برود یا تمرین بیشتری روی برنامه‌ی پایه‌ی خود داشته باشد. پس از طراحی کلی برنامه، در مورد پیش‌نیازهای لازم برای اجرا صحبت شد.

• این پیش‌نیازها چه بودند؟

معلمی که اجرای این طرح را به عهد می‌گیرد، باید با موضوع کلمات دقیق‌تر رفتار کند و با حساسیت با آن روبه‌رو شود. به‌طور خلاصه، چنین معلمی باید: - به کلمات جدید توجه و علاقه نشان دهد. میزان علاقه، آشنایی و حتی تسلط معلم به زبان فارسی به‌طور مستقیم روی توجه و علاقه‌ی دانش‌آموزان به یادگیری معنی کلمات جدید تأثیر می‌گذارد.

- معلم با تلفظ صحیح کلمات، با این موضوع به‌عنوان یک ارزش برخورد کند و دانش‌آموزان را به انجام این کار تشویق کند. - به دانستن معنی صحیح کلمات

حروف الفبا، از دانش‌آموزان خواسته می‌شود با تصویرسازی ذهنی از ساختار کلمات، آن‌ها را هجی کنند (دیکته‌ی شفاهی).

سوغاتی کلمه‌ای: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود هر کلمه‌ی جدیدی را که خارج از کلاس (در گفتوگو با هم‌سالان یا بزرگ‌ترها، کتاب‌های غیردرسی، فیلم، کارتون، برنامه‌های تلویزیونی و ...) می‌شنوند، در کلاس مطرح و معنی کنند و موارد استفاده‌ی آن را با چند جمله مثال بزنند.

پایه‌ی دوم

در هفته‌های اول، مواردی که در پایه‌ی قبل انجام شده‌اند، تکرار و تمرین می‌شوند.

ترتیب حروف الفبا: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود حروف الفبا را به ترتیب بگویند. چگونگی قرارگیری اسم خودشان در ترتیب اسامی دفتر کلاسی را هم یاد می‌گیرند. این فعالیت در مواردی مثل صف بستن برای خروج از کلاس هم می‌تواند تکرار و تمرین شود.

نوشتن کلمات جدید: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود هر کدام یک کلمه‌ی جدید از درس را به انتخاب خودشان روی تخته بنویسند و به‌طور شفاهی یک جمله برای آن بسازند.

ساختن جمله با کلمات جدید: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود با استفاده از کلمات جدید درس جمله‌ای بسازند. از بهترین جمله‌ها برای دیکته‌گفتن به کلاس استفاده می‌شود.

پایه‌ی سوم

در هفته‌های اول مواردی که در پایه‌های قبل انجام شده‌اند تکرار و تمرین می‌شوند.

آشنایی با واژه‌نامه‌ی کتاب فارسی: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود واژه‌نامه‌ی

فهم یا به خاطر سپاری درس‌ها مشکلاتی داشتند.

پس از مدتی که خود بچه‌ها پیشرفت درسی خود را درک کردند، با لذت و رغبت کار را ادامه دادند. حتی واژه‌هایی را که بیرون از چارچوب درس‌ها می‌شنیدند، به این واژه‌نامه اضافه می‌کردند. گاهی هم رقابتی کار می‌کردند. ظاهر قضیه برای آن‌ها تبدیل شده بود به یک بازی سرگرم‌کننده. اما در خلال آن چیزهای زیادی می‌آموختند.

راهکارهای کلی و پیشنهادی دوره‌ی ابتدایی که از شناخت کلمات شروع و به داشتن واژه‌نامه‌ی شخصی منتهی می‌شوند، به تفکیک پایه‌ها عبارت‌اند از:

پایه‌ی اول

دانستن معنی اسم‌ها: از هر دانش‌آموز خواسته می‌شود معنی اسم خود را برای کلاس بگوید. اگر نمی‌داند، از والدین می‌پرسد و در جلسه‌ی بعدی می‌گوید. در جلسات بعدی، به تدریج معنی اسم دیگران هم از بچه‌ها پرسیده می‌شود. به این ترتیب، توجه به دانستن معنی کلماتی که به دانش‌آموز نزدیک و برایش قابل لمس‌اند، شروع خوبی برای حساس شدن به معنی کلمات است.

کتابی حرف زدن: معلم در هر روز زمانی را به کاربرد گفتار رسمی در مکالمه‌های معمولی اختصاص می‌دهد و از دانش‌آموزان داوطلب و کم‌کم از همه می‌خواهد چند جمله کتابی حرف بزنند. **اجرای نمایش:** از دانش‌آموزان خواسته می‌شود با استفاده از کلمات جدید، نمایش دو نفره‌ی فی‌البداهه (در چند جمله) اجرا کنند.

هجی کلمات: بعد از پایان کار آموزش

ششم: پاسخ صحیح به پرسش‌های درک متن، گزارش نویسی، نوشتن بند توصیفی و روایتی، به کارگیری ضرب‌المثل در نوشتار.

• این‌ها کارهایی هستند که معلمان باید به آن‌ها توجه نشان می‌دادند. آیا برای دانش‌آموزان هم برنامه‌ای پیش‌بینی کرده بودید؟

بله و این خیلی خوب بود. بچه‌ها هم استقبال خوبی از برنامه‌ی ما کردند. ما طرح «واژه‌نامه‌ی خودت را بساز» را مطرح کردیم. در این طرح، از دانش‌آموزان خواستیم کلماتی را که در درس‌ها برایشان جدید است بنویسند و به کلاس فارسی بیاورند. کلمات معنی می‌شدند، برایشان جمله ساخته می‌شد و روی تخته نوشته می‌شد. دانش‌آموزان با اضافه کردن چند برگ کاغذ به آخر کتاب ریاضی، علوم و ... این کلمات و معنی‌شان را روی برگه‌ها می‌نوشتند. پس از امتحانات نیمه‌ی سال، کلمات به ترتیب حروف الفبایی مرتب می‌شدند و در بقیه‌ی سال کلمات جدید زیر حرف مورد نظر اضافه می‌شدند. تا پایان سال، هر دانش‌آموز برای هر کتاب خود یک واژه‌نامه داشت. در پایان سال، از آن‌ها خواستیم تمام برگه‌هایشان را یکجا جمع کنند. حالا آن‌ها کتابچه‌ای داشتند به اسم «واژه‌نامه‌ی شخصی من در دوره‌ی ابتدایی». از دانش‌آموزان خواستیم در سال‌های بعد هم این واژه‌نامه‌ی شخصی را کامل کنند.

• نتیجه‌ای هم از این طرح گرفتید؟

نتایج ما بسیار عالی بودند. همان‌طور که گفتم، بچه‌ها از درک معنی بسیاری از واژه‌ها عاجز بودند و برای همین در

پایان کتاب فارسی را بخوانند، در گروه‌های سه نفره درباره‌ی آن هم‌فکری کنند و نظر خود را برای کلاس بگویند. سپس معلم درباره‌ی واژه‌نامه و کاربرد آن توضیح می‌دهد. این فعالیت در جلسات متعدد انجام می‌شود. دانش‌آموزان هر کلمه‌ی جدیدی را که در طول سال یاد می‌گیرند، در واژه‌نامه پیدا می‌کنند و علامت می‌زنند.

جمله‌سازی: کلمات جدید درس یک‌به‌یک گفته می‌شوند. برای هر کلمه، چند دانش‌آموز آموز جمله می‌سازند. در صورت لزوم، جملات تصحیح می‌شوند. **بازی جدولی:** معلم خانه‌های جدول کلمات جدید را روی تخته‌ی کلاسی می‌کشد. معنی کلمات را می‌گوید و دانش‌آموزان داوطلب جدول را روی تخته کامل می‌کنند.

گلدان کلمات جدید: کلمات جدیدی که تا آن موقع خوانده شده‌اند، در ظرفی ریخته می‌شوند. دانش‌آموزان دوبه‌دو مسابقه می‌دهند. یک نفر کاغذ را از گلدان در می‌آورد و می‌خواند و دیگری معنی آن را می‌گوید. هر کس نتوانست پاسخ دهد، جای خود را به کس دیگری می‌دهد.

پایه‌ی چهارم

در هفته‌های اول مواردی که در پایه‌های قبل انجام شده‌اند تکرار و تمرین می‌شوند.

معرفی و کاربرد لغت‌نامه‌ها: در جلسات متعدد، انواع لغت‌نامه‌ها و کاربرد آن‌ها معرفی می‌شوند.

کار با لغت‌نامه: معلم برای یافتن معنی کلمات جدید به لغت‌نامه مراجعه می‌کند و نحوه‌ی کار با آن را به دانش‌آموزان نشان می‌دهد. نسخه‌های متفاوت لغت‌نامه‌ها در اختیار گروه‌های کلاسی قرار می‌گیرند تا دانش‌آموزان معنی یک کلمه‌ی واحد را در آن‌ها پیدا کنند. سرعت عمل هر گروه معیار تشویق قرار می‌گیرد. در این بین،

توجه به جایگاه حرف دوم کلمه در ترتیب حروف الفبا نیز آموزش داده می‌شود.

علامت زدن کلمه در لغت‌نامه: کپی یک صفحه از یک لغت‌نامه در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرد تا کلماتی را که معنی آن‌ها را می‌دانند، در آن علامت بزنند.

شناخت انواع فرهنگ‌نامه: فرهنگ‌نامه‌های کودکان و نوجوانان شورای کتاب کودک و ناشران دیگر معرفی می‌شوند.

پایه‌ی پنجم

در هفته‌های اول مواردی که در پایه‌های قبل انجام شده‌اند تکرار و تمرین می‌شوند.

تهیه‌ی شناسنامه‌ی کلمات: کلمات جدید هر درس تک‌تک روی تخته نوشته می‌شوند و دانش‌آموزان داوطلب اطلاعات بیشتری در مورد آن‌ها بیان می‌کنند. در نهایت، با کمک معلم، شناسنامه‌ای برای هر کلمه تهیه می‌شود که شامل معنی کلمه، هم‌خانواده‌ها و متضاده‌ها، نحوه‌ی ترکیبی بودن و ... می‌شود.

نامه‌نگاری: معلم از دانش‌آموزان می‌خواهد مطالبی را که می‌خواهند به او بگویند بنویسند و در زنگ تفریح به او بدهند. خود نیز پاسخ کتبی به آن‌ها می‌دهد. به این ترتیب، به کار بردن کلمات در متن‌های

نوشتاری که مستلزم استفاده از زبان معیار رسمی است، تمرین می‌شود.

پایه‌ی ششم

در هفته‌های اول، مواردی که در پایه‌های قبل انجام شده‌اند تکرار و تمرین می‌شوند.

• ضمن آرزوی موفقیت برای شما، مشتاقی پیام پایانی شما هستیم.

من از معلمان ابتدایی می‌خواهم به این نکته توجه داشته باشند که مبنای سواد گفتاری و نوشتاری دانش‌آموزان در دوره‌ی ابتدایی شکل می‌گیرد. در دوره‌ی متوسطه، به علت تنوع و حجم مطالب آموزشی، درس ادبیات فارسی از درس‌های فرعی به شمار می‌رود و امکان تمرکز بر فعالیت‌های آموزشی در مورد جلب توجه و ایجاد حساسیت به استفاده‌ی درست از زبان فارسی، کمتر می‌شود. از آنجا که هر ضعیفی در استفاده‌ی صحیح از زبان فارسی در فارغ‌التحصیلان رشته‌های دانشگاهی، به‌طور مستقیم به ما مربوط می‌شود، تلاش برای جلوگیری از به وجود آمدن چنین نقصی، وظیفه‌ی وجدانی معلمان ابتدایی است. لازم است با استفاده از روش‌های گوناگون در این مورد از هیچ تلاشی فروگذار نشود.

روند اجرای برنامه‌ی تهیه‌ی «واژه‌نامه‌ی شخصی من» در طول دوره‌ی ابتدایی	
اول	<ul style="list-style-type: none"> • آشنایی با ساختار کلمه و تمرین تصویرسازی ذهنی از آن • جلب توجه به معنی کلمات • تمرین حرف زدن به زبان رسمی معیار • تشویق به توجه نشان دادن به کلمات جدید در محیط خارج از مدرسه
دوم	<ul style="list-style-type: none"> • دانستن ترتیب حروف الفبا برای آمادگی استفاده از واژه‌نامه‌ها • تشویق به استفاده از کلمات جدید در مکالمات روزمره
سوم	<ul style="list-style-type: none"> • آشنایی با واژه‌نامه‌ی کتاب فارسی و توضیح درباره‌ی آن • تشویق به استفاده از یک کلمه در جملات مختلف
چهارم	<ul style="list-style-type: none"> • آشنایی با لغت‌نامه‌ها و اشکال مختلف در دسترس • توجه به واژه‌های جدید کتاب‌های درسی دیگر و توضیح درباره‌ی آن
پنجم	<ul style="list-style-type: none"> • تهیه‌ی شناسنامه‌ی کلمات و هم‌خانواده‌ها. • دادن پیام کتبی و دریافت پاسخ کتبی
ششم	<ul style="list-style-type: none"> • تهیه‌ی واژه‌نامه‌ی شخصی من در دوره‌ی ابتدایی